

Проф. Димитрий Иловайски По въпроса за българите

От списанието „Руска старина“, май 1879. Отговор на господата Макушев и Куник.
Превел за първи път от руски на български език: Васил Дечков, 2026.

Предговор от преводача

Статията представлява тясна историко-критическа полемика (прение) по въпроса за произхода на българите и по-точно древните българи, наричани в по-късната историография „прабългари“, с цел разграничение от сегашния български народ. Още в XVIII в. шведът Ф. Й. фон Страленберг, който е заточен в Русия, свързва народното име „българи“ с името на гр. Болгар и р. Волга. Виждайки, че по тези земи тогава живеят татари, той издига татарската (тюркска)¹ теория за произхода на българите. Тя се приема от някои западни учени, които

без да разполагат с достоверни етнографски сведения за живия български народ, определят съвременните българи като „пославяненни татари“. През 1829 г. руският учен Юрий Венелин издава книгата си „Древните и сегашните българи“, в която разбива татарската доктрина и отстоява, че българите – стари и нови – са славянски народ. След като доказва неоспоримото славянство на съвременните българи, противниците му търсят начин да защитят чужд произход на *древните* българи. Павел Шафарик създава финската или чудската² теория, според която „прабългарите“ са малобройна угро-финска група, претопила се в славянското мнозинство. Срещу тази постановка се изказва Димитрий Иловайски, включително в настоящата статия, като отстоява славянската приемственост между древните и сегашните българи. В същото време по модела на „капката“ се възражда тюркската (чувашка)³ теория, която беше господстваща през комунистическия режим. Още в зародиша ѝ Иловайски разобличава нейния произвол. Историята на въпроса за произхода на българите е описана по-подробно от акад. Н. Державин⁴, кратък обзор прави и К. Иречек⁵.

¹ Тази теория днес се нарича „тюркска“, а по-рано „турско-татарска“ и „татарска“. Понятията „турци“ и „татари“ в XVIII–XIX до нач. на XX в. се използват като общи за цялото семейство народи, докато накрая не се налага „тюрки“. В настоящата статия „турци“, „татари“ и „тюрки“ се използват като общи имена за целия род, в който влизат отделните народи на малоазийски турци, азери, башкири, казански татари, казахи, киргизи и т.н.

² Това семейство народи се нарича „уралско“, „угро-финско“, „чудско“ или просто „финско“.

³ А. А. Куник се опитва да даде научна основа на тюркската теория чрез предполагаема връзка с чувашкия език.

⁴ Державин, Н. [История на България](#), том I, София: Славиздат, 1946, стр. 165–200.

⁵ Иречек, К. [История на българите](#), София: Наука и изкуство, 1978, стр. 152–153.

Добавеният получер в статията е от преводача. Бележките под линия също са на преводача, освен когато изрично е посочено „бележка на автора“.

През 1874 г. за първи път беше отпечатано моето изследване „За славянския произход на дунавските българи“. Както и можеше да се очаква, това изследване, влизащо в разрез с насъбралите се виждания за славяните, беше посрещнато с неприязън от мнозина. Мнението за вялост, пасивност и неспособност на славяните за създаване на държавен бит, пуснато в ход от свои и чужди авторитети, и поддържано от нашата модна наклонност към самоотрицание, дотолкова се е вкоренило, че дори лица, научно занимаващи се със славянството, понякога се оказват нежелаещи да се отнесат към това мнение самостоятелно, критически, да го проверят спрямо източниците и фактите. Досега работата се ограничаваше с голословно отричане и никой не се наемаше да излезе против мен с критически и фактически опровержения, затова и аз нямах случаи да потвърдя изводите си. Едва в последно време започнаха да се появяват подобни случаи, от които възнамерявам да се възползвам в настоящата си кратка статия.

Известният специалист по славянството, професорът от Варшавския университет г-н *Макушев*, в своята критика на „История на българите“ от Иречек, засегна и моето изследване за техния произход (Списание на Министерството на народната просвета, април 1878 г.⁶). На този основен въпрос в историята на българите той е отделил малко внимание, общо около пет страници; но и тук е успял да изкаже много фактически и критически грешки. На кого поне малко запознат с дадения въпрос не му е известно, че за главно основание на Шафарик и други да не считат българите за славяни е послужила връзката им с хуните? В моето изследване това основание е посочено и са приведени самите източници, в които българските племена се причисляват към хуните. Г-н Макушев отбелязва, че „това е съвсем невярно“, т.е. че такова основание няма. И след това привежда от Шафарик цитат, който потвърждава мнението ми, добавяйки, че Шафарик „говори не за името, а за родството на българите с хуните“. А това родство на какво го е основавал, ако не на факта, че българите при някои писатели се наричат хуни? Работата е там, че в изследването си аз се стараех да отделя българите от общата маса на народите, върху които се е разпростирало името на хуните; въпросът за хуните на Атила считам засега за отворен; **„но каквото и да е неговото разрешение, българите във всички случаи ще си останат чисти славяни“** (Разыскания о начале Руси, първо издание, стр. 410). Следователно как може да се твърди, че наричането на българите „хуни“ не е послужило като главно основание за теорията на Шафарик и други за финския или унгарския произход на българите?

По-нататък г-н Макушев казва, че „арабските писатели строго различават българите от славяните и русите и ги сближават с хазарите“. Отново не разбираме как може да се говори подобна неистина в разрез с най-несъмнените свидетелства. А най-главните свидетелства аз съм посочил. Всъщност арабските писатели не само не различават *строго*, а напротив, смесват българите със славяните, и самите камски

---

⁶ **Бележка на автора:** Скоро след това аз съобщих отговора си на г-н Макушев в едно непериодическо издание. Досега не виждам неговото появяване и във всеки случай не считам за излишно вкратце да повторя тук своя отговор.

българи считали за народ, смесен от тюрки и славяни⁷. За такъв смесен народ и аз ги признавам. За моите филологически доказателства г-н Макушев се изказва накратко, че са „несъстоятелни и произволни“. По неговите думи излиза, че аз безусловно обяснявам *Куврат* с „коловрат“, *Батбай*⁸ с „батюшка“⁹ и т.н., а всъщност аз предлагам само примерни сближения. Кой от тях ще се окажат сполучливи, кои – несполучливи, нека реши безпристрастната филологическа наука; може би тя ще вземе под внимание някои (от тях). Но засега никой не е дал абсолютно никакви обяснения за тези имена; срещаме единствено голото твърдение, че те уж не са славянски и не могат да бъдат славянски. Да вземем името *Кормисош*. Питам: „Защо то не би могло да бъде славянско? Защо например не може да бъде от един и същ корен с думите *кормило* и *кормчия*, или *корм* и *кормилец*?“ Наистина, нека г-н Макушев по всички правила на филологическото изкуство се опита да докаже, че това е невъзможно въз основа на такива и такива лингвистични закони. Голословно да отрича може всеки; за това не е нужно да си учен специалист.¹⁰

Любопитни са също разсъжденията на г-н Макушев за етнографските черти, които уж ясно като ден доказвали неславянството на българите. От някои от тези черти, събрани от Шафарик, той вече се отказва (клетва над гол меч, използване на човешки черепи вместо чаши и пр.), но все още решително защитава други, които, по неговите думи, „противоречат на несъмнените ни сведения за бита, нравите и обичаите не само на славяните, но и на родствените (т.е. арийски¹¹) народи“. В числото на тези ужасни турански¹² черти все още се намират: конска опашка вместо знаме, тюрбани на главите, седене със свити нозе и пр. Забележителни са тези тюрбани или чалми, с които се тълкуват думите на източника *ligatura lintei* (буквално „платнена превръзка“). Първо, защо това непременно не означава нищо друго, освен чалма? И второ, откъде г-н Макушев е почерпил такова сведение, че чалмата е признак за финска народност? (Той смята българите за фини, следвайки Шафарик). От източника се вижда, че новообърнатите българи, влизайки в църква, не сваляли обичайното си покривало за глава. В очите на Шафарик това е бил явен признак за неславянство; но за неговото време това не е удивително. Но на г-н Макушев, претендиращ за „несъмнени сведения за бита“ на славяните, би трябвало да му е известно, че например руските князе още в края на XI век слушали богослужението в храма, без да свалят калпаки. За Шафарик и „приемането на светинята разпасани“ е било признак за неславянство. А междувременно митрополит Киприян¹³ още в 1395 год. в своето послание към псковското духовенство поучава, щото мъжете като пристъпват към Свето Причастие, да *препасват* своите шуби и връхни дрехи¹⁴ („Акты исторические“,

⁷ Става въпрос за волжките българи, чиито произход и връзка с дунавските българи са оспорвани.

⁸ разночетения на имената на българските князе Кубрат и Батбаян

⁹ Действително частицата „бат“ (от бат Боян) е уважително звание, свързано с „батюшка“. Вж статията ми: [„От бат Боян до бат Бойко: Как една дума свидетелства за произхода на българите?“](#)

¹⁰ **Бележка на автора:** Към споменатите тълкувания вече събрах няколко поправки и допълнения, за които ще кажа при сгоден случай. Например към казаното за името Тервел правя следната поправка: летописната дума *теребити* означава буквално „разчиствам“, „правя горска просека“. Подобни поправки, надявам се, не променят същността, т.е. *възможността* за търсене на обяснения или за сближаване със славянския език.

¹¹ т.е. индоевропейски

¹² старо общо понятие за алтайските (вкл. тюркските) и уралските народи

¹³ Става дума за св. Киприян Българин, митрополит Киевски, Московски и на цяла Русия.

¹⁴ на руски – „опашни“

том I, 18). Или що за доказателство за турански произход е това, ако на знамената на българите езичници (или излизащи от езичеството) се е развявала конска опашка? Откъде моят противник е почерпил убеждението, че такова знаме са могли да използват само фините (да прибавим и тюрките)? Известно ли му е, че на главните свои знамена монголо-татарските ханове, за предпочитане пред конски, използвали опашки на якове, т.е. биволи¹⁵?

Ние не обвиняваме г-н Макушев в недостиг на сведения. Неговите трудове в някои области на славянските древности са известни и твърде значителни. А е невъзможно да се знае всичко. Искаме само да кажем, че не следва така повърхностно да се отнася човек към важни въпроси, влизащи в кръга на неговата специалност. За да изкаже своята окончателна присъда над моето изследване, необходимо беше да подкрепи тази присъда с някакви действително научни доводи.

Г-н Макушев казва, че учението на Шафарик за финския произход на българите е било *развито* от Хилфердинг и Дринов. Който направи справка с трудовете на тези уважаеми слависти, ще намери там просто следване мнението на Шафарик, а не някакво научно развитие на това мнение. Там е работата, че като не го подлагат на всестранен критически анализ, те го направиха изходна точка за своите трудове относно българите. Да вземем главното съчинение на Дринов – „Заселването на Балканския полуостров от славяните“ – съчинение, изпълнено с осведоменост и много трезви съждения. Той доказва, че славянските преселвания на полуострова са започнали от края на II век сл. Хр. и след това все повече се засилвали, така че в VII век славянското население вече било гъста маса. От север, от Панония и Карпатите тук дошли племената от сърбо-хървато-словенския клон. *Дринов* основателно отхвърля разказа на Константин Багренородни за преселението на цялото сръбско племе отвъд Дунава и Сава едва в VII век, по времето на император Ираклий, и въобще западната, т.е. сръбската част на полуострова, е изяснена задоволително от него. Но не може да се каже същото за източната, т.е. българската част. Изброявайки имената на славянските племена, поселили се тук, той съвсем не обърнал внимание на самите българи¹⁶, макар и да привежда известия, посочващи тяхното движение на юг от Дунава, под това име, още в V век. **Говорейки за *берзиту*, *смоляни*, *сагудати*, *драговичи* и пр., той сякаш не подозира простата истина, че това са само части от същото българско племе.** Наричайки *баснословен* разказа на византийците за идването на Аспарух (собствено Аспарих) с българите през 678 г., той въпреки това се придържа към този разказ и вярва в необичайно бързото основаване и разширение на българската държава. Посочвайки в славяно-българския език следи от различни елементи – а именно от древните обитатели (тракийското семейство), римляните, гърците, германците, сърбите, румъните, той съвсем е пропуснал най-естествения въпрос: как така българите, уж господствайки над славяни и после сливайки се с тях, не са внесли никакъв фински елемент в езика на покорените, бидейки сами фини?¹⁷ При такава теория не може да се обясни откъде на Балканския

¹⁵ Русите също са използвали конски опашки на знамената си, виж Яковлев, Л. [Русский старинный знамена](#). – В: Древности русского государства. Дополнения к III отделению. Москва: Синодальная типография, 1865, стр. 15. ([иллюстрация](#))

¹⁶ т.е. на известията, в които тези славянски племена се явяват под общото им народно име „българи“ – вж изречението в получер. Иловайски изрично нарича тези земи „българската част“ на полуострова.

¹⁷ **Бележка на автора:** Това обстоятелство, т.е. неестественото, удивително превръщане на българите завоеватели в завоюваните славяни, винаги е поставяло в затруднение последователите на теорията и, леле, към какви ли натъкмявания не прибегват те, за да

полуостров са се появили именно два славянски езика – сръбският и българският. Както всеки друг език, българският има различни местни наречия; но все пак самият той откъде би се взел, ако неславянски българи бяха покорили различни славянски племена, дошли на Балканския полуостров в различно време и от различни страни? Забележителен е също и следният факт. Г-н *Дринов* привежда различни свидетелства за племето на *уругундите* или *буругундиите*, които още в III в. живеели около Дунава и Карпатите, нападали империята и били във вражда с готите. Той разумно доказва, че това племе е принадлежало към славяните, и че не бива да се смесва с немските бургунди. Същите бургундии или *буругунди* се срещат по-нататък при писателя от VI век Агатий; Шафарик ги смята за част от българския народ, което несъмнено произтича от източниците. Но г-н Дринов в този случай отхвърля мнението на Тунман и Шафарик. На какво основание ли? В такъв случай, казва той, „от само себе си би се сринало учението за угърската или, както се изразява Шафарик, чудската народност на българите“ (Четения на Общността за история и древности, 1872, книга 4).

Надявам се на читателя да е ясно, че г-н *Дринов*, сам бидейки българин, е проявил твърде малко самостоятелност и безпристрастие в своето изследване по отношение именно на българите. Собствените му изследвания го навеждали към истината, а той постоянно се отклонявал от нея, за да не би някак да измени на учението на Шафарик за чудския произход на българите!

Обръщайки се към съчиненията на покойния *Хилфердинг*, отново ще намерим само неоснователно повтаряне на това учение. (Тази частност, разбира се, не значи почти нищо в сравнение с останалите му заслуги към славянството). Единствено допълнение към доказателствата на Шафарик той направи по повод „Списъка на българските князе“¹⁸, издаден през 1866 г. от А. А. Попов в неговия „Обзор на летописите“. Там при всяко име на княз се намират някакви неясни изрази. *Хилфердинг* взе маджарския речник, че и разясни тези изрази. А изводът, разбира се, беше такъв, че тук имаме остатъци от онзи фински език, на който говорели българите преди сливането си със славяните. Като че ли би било по-лесно в този случай вместо към маджарския речник, да се обърнем към финовеците; такива в Петербург има доста. Аз, от своя страна, се обърнах към покойния професор Петров – известния ориенталист от Московския университет. Той имаше известни познания в маджарския език, но не можеше да намери никакъв смисъл в дадените фрази. Показвах ги и на един образован финландец и го питах дали тези изрази не му напомнят поне малко на родния му език. Той отговаряше, че са му съвсем чужди. Впрочем моите справки се оказаха излишни. Опровержение на чудската теория по отношение на тези изрази вече идва от друга страна – от страна на тюркската теория на достоуважаемия А. А. *Куник*¹⁹.

Най-новите изследвания на г-н *Куник* бяха издадени в приложението към XXXII том Записки на Академията на науките, носещ заглавието: „Известията на ал-Бекри и други писатели за русите и славяните“. Откъси от тези известия са поместени тук с превод на руски език от барон Розен. Най-съществената част от тях е неиздавана

заобиколят неприятното обстоятелство! Сред доказателствата за неславянството на българите например не последна роля играят техните диви, неукротими нрави; а когато стане дума за превръщането им в славяни, се измисля извънредната малочисленост, кротост и необикновено благодушие на българите, преклонили се пред висшата раса, и свирепите *завоеватели* изведнъж се изобразяват като кротък и *невойнствен* народ.

¹⁸ по-известен като „Именник“ на българските князе

¹⁹ А. А. Куник в известен смисъл може да се нарече баща на днешната (възродена) тюркска теория, тъй като се опитва да я обоснове чрез сравнения между някои понятия в Именника и чувашкия език.

досега бележка на евреина Ибрахим Ибн-Якуб, живял през X век. Тази бележка, между другото, представя дунавските българи като славяни. Но подобно обстоятелство никак не смущава нашия изследовател – та нали българите до X век са успели радикално да се превърнат в славяни! Ние ще обърнем внимание собствено на поместените след това, независимо от ал-Бекри, две „Изследвания“ на А. А. Куник: 1) за родството на българите с чувашите и 2) за тъждеството на русите с норманите. В настоящата статия ще говорим само за първото „Изследване“, а към второто ще се обърнем впоследствие.

Похватите, използвани от А. А. Куник по дадения въпрос, са дотолкова любопитни, че ще си позволя специално да ги посоча. Достоуважаемият академик обвинява Шафарик в това, че е „внесъл в този въпрос непоправима бъркотия“, като нарекъл „българите урал-фински народ“ (123); казва, че поборниците за финския произход не са представили абсолютно никакви доказателства в полза на своето мнение за българите (124), и че въпросът за хуните и Атила също е решен неоснователно в полза на маджарите²⁰. Против такива становища ние, разбира се, няма да възразяваме. Но читателят напразно ще търси в даденото „Изследване“ на какво пък се е основало мнението на самия автор за „тюрко-българи“²¹? Често ни се мяркат изрази от рода на следните: „българите, като народ от тюркската раса, несъмнено се преселили в Европа от Алтай“ (147); „бидейки тюркски конен народ, българите не могли да посеят никакви семена на цивилизация сред подвластните им славяни“ (150). А междувременно напразно ще търсите посочване на това кои източници ги наричат турци [тюрки] или говорят за тяхно идване от Алтай. Напротив – Моисей Хоренски, писател от V век, разказва за нашествие на българи в Армения от висините на Кавказ около 120 г. пр. Хр. и добавя, че местността, където се поселили, получила името *Вананд*²². Това име, естествено, някои отъждествиха с венди и анти. Почтеният академик силно въстава срещу всичко това. Според него името *венди* уж било използвано само от скандинавците, фините и готите, и всъщност антиите уж не били славяни, а само „върхушка от азиатски произход“. Че и прочитите на имената били все *изопачени*! Накрая, [Куник отбелязва, че] Гутшмид вече е свалил и самия Моисей Хоренски „от пиедестала му като историк“²³ (147–8). Вярно, има и известие от един гръцки летопис от III век сл. Хр., в който българите също се свързват с Понт²⁴ или Кавказ: **Ziezi ex quo Vulgares** [„Зиези, от когото са българите“]. Но тази бележка е „твърде възможно да е добавена по-късно“ (148). Какво да се каже за подобни „академични похвати“, с помощта на които **се отстраняват всички исторически източници, противоречащи на любимата теория**²⁵?

---

²⁰ унгарците

²¹ т.е. мнението му, че ранните българи са тюрки

²² срв. името Вунд (вожд на тези българи) и немската фамилия Вунд, означаваща буквално венд, т.е. славянин

²³ т.е. според Гутшмид Моисей Хоренски е недостоверен летописец

²⁴ Черно море

²⁵ По същия начин свидетелството от летописа на Йоан Малала за българи в Тесалия през VI в. се отстранява по туранистки съображения. Издателите му в поредицата „[Гръцки извори за българската история](#)“, том II, София: БАН, 1958, стр. 206, пишат: „Изразът *τῶν λεγομένων μυριδόνων τότε*“ може да бъде интерполация на по-късен преписвач от края на IX или от X в...“. Защо не може да е от VI век? Защото тогава би се наложило да ги отъждествим със споменатите от Йоан Ефески славяни, които в същия век превзели и се заселили в Елада, Тесалия и Тракия (Иванов, Й., [Българите в Македония](#)..., С., 1915, XI-XII, бел. 5).

Невъзможно е тюркската теория да се обоснове на преки исторически свидетелства. Но за това съществува сравнителното езикознание, впрочем – една все още твърде млада наука, едва нахвърлила своите общи основи и в частностите си представляваща засега широк простор от спорни мнения и теории, особено когато става дума за славяните. Тук препъникамък са имената, взети от езическата епоха. Те могат да се обясняват от какъвто език е удобно; имената на русите и българите са нагледен пример за това. Само не се опитвайте, дори хипотетично, да ги сближавате със славянския език; още предварително ще ви извикат, че всеки подобен опит е във висша степен ненаучен!

Ето образци от тюркските обяснения на А. А. Куник за българските имена в споменатия списък на князете. Предаваме същината на тези тълкувания:

Авитохол. „Вероятно [името] не е предадено точно от преводача на Именника на славянски език. Дали следва да се чете Абитохол *вероятно* ще реши с времето старотюркската ономастика“.

Ирник. „Вероятно в гръцкия текст тук е стояла буквата „ета“ (η). Напомня на Ернах – един от синовете на Атила“. (Припомням, че г-н Куник все още не решава въпроса за народността на Атила и хуните).

*Гостун.*²⁶ „Разбира се звучи напълно по славянски; но нали и на тюркско име чрез изопачаване може да се придаде славянски вид“. „Много е възможно формата Гостун да е влизала в числото на думите, заимствани по-рано от тюрките“.

*Безмъръ.*²⁷ „Отново звучи напълно по славянски; но е невъзможно да се посочи друго подобно име в древните паметници“. „Едва ли ще сгрешим, ако предположим, че в гръцкия оригинал на негово място е стояло *Базиан*“. (Аз мисля, че ще сгрешим).

Есперих. „Иранската му форма лесно може да бъде обяснена“ – чрез съседството на аланите.

Имената *Курт*, *Тервел*, *Севар*, *Кормисош*, *Телец*, *Умор*, остават без филологически обяснения, макар за всяко от тях да се говори нещо такова. Читателят, разбира се, с удивление ще попита: та къде тук има дори и сянка от доказателство за тюркско значение на българските имена, приведени в списъка? В числото на българските боляри действително биха могли да се срещнат люде от източен, чужд произход, както това е било и сред русите. Но оттук още не виждам необходимост например името *Сурсубул* или *Сурсувул* непременно да се сближава с тюркското *Дизавул*. Гърците също са имали подобни имена или прозвища, например *Тразибул*; византийското *хризовул* или еврейското *веелзевул* нима също трябва да са татарски думи? (Впрочем какво означава *Сунбул* – прозвището на Фьодор Иванович, родоначалник на старата рязанска фамилия Сунбулови? Предците му дошли в Русия не от куманите²⁸ или татарите, а от Литва). А най-вече ще напомня за тези имена, които имат най-близко отношение към дадения случай, т.е. румънските. В старобългарските грамоти се срещат имената: *Сурдул*, *Урсул*, *Владул*, *Драгул* и т.н. (вж

²⁶ възможно славянско тълкувание: от „гостъ“ + -ун, сродно на славянски имена като Радогост и Гостомысл, и с типична наставка -ун като Перун, Владун и пр. В Югозападна България има село с името Гостун, засвидетелствано още през 1873 г. (в Етнография на вилаетите Одрински, Битолски и Солунски. Цариград: Extrait du Courrier d'Orient, 1878), т.е. преди Освобождението и независимо от интереса към Именника.

²⁷ възможно слав. тълкувание: от „безмърень“ – безъ мърка, т.е. неограничен, неизмерим (по сила и др. качества). Свидетелство за това е фактът, че името е записано с „ѣ“, което се използва за думи със славянски корени, а не за чуждици. Вероятно е прякор или друго име на бат Боян.

²⁸ на руски – „половцы“

Иречек, „История на българите“. Глава XIII). Известно е, че в състава на старобългарските царства влашката или румънската народност играела много видна роля, и академикът, който забравя такова важно обстоятелство, показва не съвсем безпристрастно отношение към предмета на своето научно „Изследване“. (Съдейки по препратките, той е запознат със съчинението на Иречек; но очевидно търси там само едно: потвърждение на мнението си за неславянския произход на българите.)

Не по-убедителни за нас са разсъжденията за титлите **каган** и **кавкан**, които твърде малко пъти се споменават в източниците по отношение на българите. Първо, засега остава неизвестно на кой именно език първоначално са принадлежали тези звания.²⁹ И второ, известно е, че и староруските князе в някои източници също са наричани кагани. Предвид аварското и хазарското господство над припонтийските славяни³⁰, заимстването на тази титла е твърде естествено. *Цесар* [цѣсарь] или *цар* също е заимствано от славяните звание, но не служи като доказателство за неславянски произход (и при нас [при русите] думата *тархан*³¹ е преминала от татарите). Някои сравнителни езиковеди твърдят, че и думата *княз* не е славянска, а заимствана. Следователно две-три титли не могат още да служат като филологическо основание при определянето на народността³². **А в същото време г-н Куник, за да потурчи окончателно българите, постоянно нарича техните князе „ханове“, макар източниците никъде да не им приписват такава титла.** Впрочем той предлага сякаш основание за това, но твърде крехко. В един търновски християнски храм, превърнат в джамия [„Св. Четиридесет мъченици“], покойният *Даскалов* свалил изсечен на колона гръцки надпис³³. В него смътно се говори за построяването на някаква сграда и могила, и се споменава *Омортаг*³⁴ (името на един от българските

---

²⁹ Наистина и до днес произходът на званията *каган*, *кавкан*, *таркан* и пр. е спорен. За всички тях съществуват теории за индоевропейски корени (Българска национална история, том III. Велико Търново: Абагар, 2015, стр. 728, 734, 740). Във всеки случай, както казва Иловайски, дори да се приеме, че са чужди, няколко такива титли не биха могли да служат като доказателство за неславянство на българите. „Кавкан“ или „копхан“ се използва от българите при цар Самуил, т.е. когато е безспорно славянството им (в един и същ текст на Йоан Скилица за времето на Самуил се споменава кавкан Дометиан и славянската реч на българите: „Бъжите, цѣсарь!“ – [Гръцки извори за българската история, том VI](#), София: БАН, 1965, стр. 286, 290). А „каган“ се използва и от русите. Ако тези звания са чужди, те биха могли да бъдат културно влияние, както гръцките „деспот“ и „севастократор“ във Второто българско царство или пък „генерал“ и „президент“ днес.

³⁰ т.е. българите и русите

³¹ Званието „таркан“ е със спорен, най-вероятно индоевропейски произход, използвано в древност не само от турки/алтайци, но и от индоевропейци (вкл. иранци, тохари) и унгарци – засвидетелствана в персийски документи от Турфан, вж Българска национална история, том III. Велико Търново: Абагар, 2015, стр. 740.

³² **Бележка на автора:** От византийските летописци е известно, че някои части от българския народ през VI и VII в. се намирили под игото на хазарите и аварите. Следваше да се обърне някакво внимание на това и да се съобрази, че подобно иго е трябвало да остави много по-забележими следи от две-три титли. 200-годишното татарско владичество остави у нас значими дири в езика, нравите и държавния бит. Не само това, но още в паметниците от предтатарската епоха вече се срещат думи, обясними от тюркски корени: ясно е, че съседството на торки, печенези и кумани не е преминало безследно. Но да попитам: съществуват ли за моите противници исторически аналогии?

³³ т.нар. Търновски надпис на княз Мортаг от църквата „Св. Четиридесет мъченици“

³⁴ Омортаг е разночетена на Омуртаг. Най-правилно всъщност е „Мортаг“, тъй като началното „о“ е гръцки определителен член, а не част от името. Както *ὁ Βορίσης* ([Пространно житие на св. Климент Охридски от Теофилакт](#) – по: Милев, А. Гръцките жития на Климент Охридски, София: БАН, 1966, стр. 81) е Борис, а не Оборис, и *ὁ Νεγαβον* е Негован, а не Онегован

князе от IX век). На едно място стои неясното *Гиомортаг*, а на друго – нещо от рода на *омортагкани*³⁵. Даскалов добросъвестно предупреждава, че няма никакви указания за това от кого и кога е съставен този надпис, че началото му не се вижда, че е изсечен нечетливо и неграмотно, и че думата кани не е „хан“ (Четения на Общността за история и древности 1859, № 2). Ще добавим, че не може да се разбере дали това е край на миналата фраза или началото на следващата. Напразни предупреждения! Ако не грешим, Хилфердинг пръв установи утвърдителния прочит „Омортаг-хан“, забравяйки че такава титла не е съществувала у чудите, за каквито той смяташе българите (Съч., I, 41). Иречек повтори същия прочит в своята „История на българския народ“. А г-н Куник се позовава на Иречек без никакви уговорки (154); макар че би било по-уместно да се обърне към първоизточника, т.е. към Даскалов. Но защо ли тук да се прилага някакъв критически подход? Друго нещо са известията от изворите, потвърждаващи арийския произход на българите – там са възможни най-радикални и най-произволни предположения, само и само да бъдат отстранени. Впрочем българите вече сами са господари в Търново³⁶. Желателно би било да се провери надписът (ако още съществува), и преди да се използва, да се установи правилният му прочит. При по-близко разглеждане на надписа няма ли да се окаже, че това „кани“ е все същата титла „каган“ или „хакан“?³⁷³⁸

Да преминем към основния сравнително-лингвистичен довод на А. А. Куник – към онези неясни фрази в списъка на князете, за които вече стана дума. Припомняме, че Хилфердинг ги тълкува така: *диллом твирем* означава „аз съм изпълнен“; *шегор вечем* – „аз съм помощник“ и т.н. Г-н Куник, отхвърляйки подобно тълкуване, предлага тези изрази да се обяснят в числителен смисъл: те означават броя на годините от живота или царуването на съответните князе. В тези числа той вижда „поразително сходство“ с тюркските. Такъв е похватът на обяснение, използван от него в случая, според собственото му описание.

Веднъж приел мнението за татарски произход на българите, достоуважаемият академик насочи вниманието си към чувашите и съзря в тях „ако не остатък от камските българи, то поне един от тюркските клонове, към които са принадлежали и жителите на Българското ханство в Средното Поволжие“ (стр. 120). След като г-н Попов откри и издаде гореспоменатия списък, г-н Куник се обърна към известния познавач на татарските³⁹ езици В. В. Радлов с молба да сравни непонятните изрази с различни тюркски числителни имена и с въпроса дали няма да открие близка връзка с чувашкия език. Г-н Радлов ги сравни и „намери“. Желаетелите да проследят самия ход на това сравнение отправям към съответната монография (стр. 138–143). Главна роля тук играят предположенията за грешки в ръкописа, „вероятно“, „струва ми се“ и „ако“.

([възпоменателен надпис №60](#) – В: Бешевлиев, В. Първобългарски надписи, София: Издателство на БАН, 1992).

³⁵ Това са началото и края на надписа, впоследствие разчетени като ΚΑΝΑΣΥΒΙΓΗΝΩΜΟΜΟΡΤΑΓ („Канасубиги (Мо)Мортаг“) и ΩΜΟΡΤΑΓΚΑΝΝΑΣΥΒΙΓΗ („Мортаг канасубиги“).

³⁶ Статията е писана през 1879 г., тук се има предвид скорошното освобождение на България.

³⁷ **Бележка на автора:** Любопитно е, че този уж „татарски хан“ има трима синове със следните имена: Нравота, Званица и Маломир. Какви по-славянски имена от тези!

³⁸ За продължение на въпроса виж Иловайски, Д. [Втора допълнителна полемика по варяго-руския и българо-хунския въпрос](#). При вече ясни прочит на Търновския надпис и титлата „ΚΑΝΑΣΥΒΙΓΗ“, Иловайски предлага славянско тълкувание „**кѣнась оубогѣй**“ (княз убогий).

³⁹ т.е. тюркските, виж бел. №1

И ето резултатите: *веч* от списъка е същото като чувашкото *виссе*, *дилом* = *пилик*, *чет* = *сичча*, *шегор* = *саккыр*, *дохе* = *тукур* и т.н. Сходството, очевидно, не е особено впечатляващо. Трябва да се отдаде дължимото на В. В. Радлов – в писмото си той признава „цялата незадоволителност“ на своите изследвания. А. А. Куник обаче не се поколеба да приложи тези резултати към списъка [на князете] и така се получи любопитното му тълкуване. Само едно остава неясно: някои князе или са властвали, или са живели по-дълго, отколкото са живели (sic). Авитохол живял 300 години, а живял *двадесет и пет*. Ирник живял 108 години, а бил на *двадесет и пет* години. Курт властвал 60 години, а живял *тридесет и осем*. Есперих бил княз 61 години, а живял *петдесет и една* години. Между впрочем, две думи – *твирем* и *винех* – които преди бяха отнасяни към неясните изрази, тук са включени като собствени имена на князе; макар че византийските летописци не познават такива князе. Забележете, при това, че въпросът за коренната народност на самите чуваши далеч не е решен. Някои, не без основание, ги смятат за част от черемисите⁴⁰, потатарчени⁴¹ от времето на монголското владичество, т.е. след XIII век; нашите древни летописци не познават чувашите – те се появяват в историята като отделен малък народ едва от XVI век⁴². И самият А. А. Куник в бележките си на стр. 145 изведнъж изказва следната дилема: „Макар без съмнение родството между хазарите и българите да е било най-тясно, все пак понастоящем се налага да се придържаме към мнението, че чувашите представляват остатък от българския народ такъв, какъвто той е бил преди разделението си в V или VI столетие. Или пък може би чувашите не са нищо друго освен тюркизирани черемиси?“ Следователно, от една страна, се *налага* да ги считаме за остатък от българите, а от друга – остава въпросът какви [всъщност] са те? Какво значение тогава имат всички гореспоменати изводи относно народността на българите? Любопитно е също да се разбере на какви свидетелства се основава уж несъмненото „сродство между хазарите и българите“.

И така, първо, смътните изрази от списъка все още очакват разяснение; и второ, към който и неславянски език да биха принадлежали, оттук още е твърде далеч изводът, че това е остатък от езика на самите българи. Би излязло, че от една страна, те са били напълно славяни, а от друга – татари, по едно и също време и че книжовниците им, незнайно защо, едновременно използвали славянски и чувашки числителни имена. А в самия български език при все това не се намира никакъв чувашки елемент. Впрочем до какви ли изводи може да се стигне с помощта на такива похвати!

На третото археологическо събрание, когато предложих резултатите от своето изследване за българите, сред противниците излезе и г-н Ягич – хърватски филолог, тогава още професор на Одеския, а сега на Берлинския университет (вече на Петербургския). Той заяви, че не е чел моето изследване, но че във всеки случай, като компетентно лице, не е съгласен с мен. Помолих го предварително да прочете и да вникне в моите доводи. Не знам дали е изпълнил молбата ми, но не пропусна да хвърли камък по мен в списанието си „Archiv für slavische Philologie“ за 1876 г. (I, 593). Не знам също защо на този славист му е омразна самата мисъл за славянски произход на русите и българите; във всеки случай, той и досега не ме е убедил в своята компетентност по дадения въпрос. С това не искам да кажа, че г-н Ягич е лош

⁴⁰ черемиси – старо руско название за марийците, уралски (угро-фински) народ

⁴¹ т.е. тюркизирани

⁴² **Бележка на автора:** У [Курбски](#): „Горните черемиси – по тяхному се наричат чуваша – особен език“. („Черемиса Горняя, а по ихъ Чуваша зовомые, языкъ особый“).

филолог. (По същия начин даденото разногласие не ми пречи да ценя А. А. Куник като учен, особено като нумизмат и издател на паметници). Не, аз просто не смятам сравнителното езикознание за чак толкова зряла наука, че някои нейни представители да могат да решават въпроси от историята на езика и народа, без да се предават на гадателни, предвzeti и произволни тълкувания. Несъстоятелността им се разкрива особено при разбора на древните лични или географски имена. Не е нужно да си учен специалист, за да определиш народността на имена като Светослав, Владимир и т.н., а за разпознаване въобще на славянските или неславянски имена славистите досега не са изработили съвсем никакъв критерий; макар претенциите на учени, подобни на г-н Ягич, да са огромни. Трябва най-сетне да се признае, че тези сравнителни езиковеди немалко тормозят разработването на древнославянската история със своите пристрастни и предвzeti теории. Те, изглежда, и не подозират за съществуването на основния закон на сравнителното езикознание относно издръжливостта на езиците и тяхното взаимодействие при кръстосването на различни народности. Очевидно те и не мислят да подлагат на научни наблюдения процесите на това взаимодействие, и на тях все още им се струва възможно бързото радикално превръщане на един народ в друг, и дори такова превръщане на завоевателите в покорената народност, с незабавно и робски покорно усвояване езика на покорените, и с пълна, безследна загуба на своя собствен [език]. Историята не ни показва нищо подобно. Приканвам противниците си да размислят над този закон и поне от научно приличие да направят няколко наблюдения, а докато не са го оборили, аз си позволявам на негово основание да наложя историческо вето на всички гореспоменати квазинаучни лингвистични похвати и тълкувания. Повтарям: такова превръщане не е имало, защото не е можело да го има.